

Qiyas Ələmdar oğlu NƏCƏFZADƏ

Azərbaycan respublikası ETN-nin İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantı

Email: qiyas_necefov@mail.ru

**AZƏRBAYCANDA NEFT-QAZ SƏNAYESİ ÜZRƏ TİKİNTİ SEKTORUNUN
İNKİŞAFINDA KAPİTAL QOYULUŞUNUN ROLU**

Xülasə

Məqalədə dünya təsərrüfatında mühüm rol oynayan əsas enerji mənbəyi kimi neft və qaz sənayesinin rolu şərh edilmişdir. Burada, neft və sənayesinin inkişafında tikintinin əhəmiyyəti rolu təhlil edilərək, qiymətləndirilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda neft və qaz hasilatının artması tikinti sektoru üzrə əsas kapitalla investisiya qoyuluşunun artmasını şərtləndirir. Bu sektor üzrə əsas kapitalla investisiya qoyuluşu, əsasən tikintinin inkişafında mühüm rol oynayaraq, iş və xidmətlərdən əldə olunan gəlirin artmasını şərtləndirir.

Açar sözlər: neft, qaz, tikinti, istehsal, istehlak, proqnoz, iqtisadi inkişaf, karbohidrogen, korrelyasiya, elastiklik əmsali.

UOT: 338

DOI: 10.54414/CYOC5447

Giriş

Neft-qaz sənayesi istehsal və istehlak olunan neftin və qazın miqdarından asılı olaraq tikinti istehsalının həcmi formalaşdırmaqla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil edərək, iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrinin dayanıqlı inkişafını təmin edir. Neft-qaz sənayesinin dayanıqlı inkişafını şərtləndirən amillərdən biri də tikinti sektorudur. Neft-qaz sənayesində tikinti sektoru öz spesifik xüsusiyyətləri ilə, neft və qaz yataqlarının yerləşdirilməsi üzrə bir sıra xüsusiyyətlərinə görə sənaye tikintisindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər tikintinin əhəmiyyətli həcmli və onun müddəti, neft və qaz yataqlarının işlənməsi obyektlərinin ölkənin dəniz və quru sahələri üzrə səpələnməsi, neft hasilatı obyektlərinin neft-qaz yataqları və yaşayış məntəqələri ilə əlaqəsi, neft və qaz yataqları üçün yüksək enerji xərclərinin olmasını əhatə edir. Bütün bunlar ümumiləşdirilmiş formada neft-qaz obyektlərinin tikintisinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, onun optimal təşkili işlərinin aparılmasının rəşional və səmərəli üsullarından istifadə imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə, ekstremal şəraitdə neft-qaz obyektlərinin tikintisinin təşkili sürətinin artırılmasına və onların texniki vəziyyətinin və iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənir.

Zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan Respublikasında neft-qaz sənayesi ölkə iqtisadiyyatının əsasını təşkil etməklə, ölkəmizin vahid iqtisadi sistemini formalaşdıraraq, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin etməklə, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli prioritetlərdə nəzərdə tutulmuş iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təminatçısına çevrilir [1]. Bu baxımdan, neft-qaz sektorunda tikinti üzrə kapital qoyuluşunun, eləcə də tikintinin həcmi bu sektora olan tələbatla uyğun olaraq artan dinamika ilə inkişaf edir [2,3].

**1. Neft-qaz sənayesinin inkişafında
tikinti sektorunun rolu**

Neft və qaz sənayesi dünyada əsas enerji mənbəyi kimi dünya iqtisadiyyatının artımına təsir edən ən mühüm amillərdən biridir. Neft-qaz sektoru dünya yanacaq istehlakının 50%-dən çoxunu təmin edir və proqnozlara əsasən 2035-ci ilədək karbohidrogenlərin əsas enerji mənbəyi olaraq qalacağı gözlənilir [7]. Tədqiqatlar göstərir ki, 2035-ci ilə qədər təbii qaz ikinci ən böyük yanacaq mənbəyinə çevriləcək, buna görə də qalıq yanacaqlara tələbat dünya üzrə artır [4]. Nəticə etibarilə dünya ölkələri neft və qazı daim kəşf edərək hasil edirlər. Beynəlxalq Enerji Agentliyinin

məlumatlarına görə global enerji ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədi ilə kəşfiyyat və hasilat sektorunda gözlənilən investisiya ehtiyacı 2040-cı ilə qədər ildə 700 milyard ABŞ dolları təşkil edəcəkdir. Digər tərəfdən, qloballaşan dünya iqtisadiyyatının hazırkı mərhələsində dünya maliyyə bazarları gündəlik hasil edilən 96 milyon bareldən çox neftin dəyəri milyardlarla dollar dəyəridir ki, bu da ölkələrin regional bazarlarına iqtisadi təsir göstərir [6,7]. Bu baxımdan bu sektorun davamlı inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Davamlı inkişafı ilə bağlı neft və qaz sənayesinin rolunu düzgün qiymətləndirmək üçün neft biznesi zəncirində bu sənayenin strukturunu düzgün dəyərləndirilməlidir. Neft və qaz sənayesi kəşfiyyat, istehsal (yuxarı axın), nəql (midstream), emal və marketinq (aşağı axın) kimi əsas sektora bölünür [2; 4]. Neft və qazın kəşfiyyatı və hasilatı seqmentinə geoloji tədqiqatların aparılması və torpaq hüquqlarının əldə edilməsini əhatə edən kəşfiyyat fəaliyyətləri, quruda və dənizdə qazma işlərini əhatə edən hasilat fəaliyyətləri daxildir. Orta seqmentə xam neft, təbii qaz və emal olunmuş neft məhsullarının daşınması, saxlanması və ticarəti daxildir. Təmizlənməmiş vəziyyətdə xam neft əsasən regionlararası su marşrutları ilə hərəkət edən tankerlər və ən azı marşrutun bir hissəsində neftin böyük hissəsini daşıyan boru kəmərləri üzrə iki əsas yolla nəql olunur: Emal və marketinq sektoru neft emalı və marketinqini əhatə edir. Neft emalı mürəkkəb proses olsa da, sadə məqsədə malikdir. Bütün bu prosesləri neft-qaz sənayesində tikintisektorunun fəaliyyəti olmadan təsəvvür etmək olmaz.

Neft-qaz sektorunun əsas iştirakçıları milli neft şirkətləri və beynəlxalq neft şirkətləri kimi təmsil olunurlar [2]. Bu şirkətlər çox vaxt sənayenin əsas strukturunu təşkil edərək həm yuxarı, həm də aşağı axını əhatə edən integrasiya olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, neft-qaz sektorunda, davamlı inkişafa əsaslanan biznesin inkişafı strategiyasında tikinti sektoru mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar göstərir ki, son bir neçə onillikdə neft sənayesindəki şirkətlər sosial və ekoloji problemlərdən getdikcə daha çox xəbərdar olmaqla, dayanıqlı inkişaf strategiyasının qəbul edilməsini müdafiə edərək,

öz strateji məqsədlərini optimallaşdırırlar. Lakin şirkətlərin strateji hədəflərdə, sosial məsuliyyətdə və ətraf mühitin mühafizəsi hesabatlarında ifadə etdikləri ilə strategiyanın istiqamətinin necə həyata keçirib praktikaya çevirmələri arasında fərq ehtimalı vardır [4]. Bu səbəbdən Beynəlxalq Neft Sənayesi Ətraf Mühitin Mühafizəsi Assosiasiyası neft və qaz sənayesi üçün davamlı inkişafın idarə edilməsi üçün təlimat və standartların hazırlanmasında iştirak edir və şirkətləri könüllülük əsasında hesabat verməyə təşviq edir. Davamlılıq “ekoloji tarazlığı qorumaq üçün təbii ehtiyatların tükənməsinin qarşısının alınması” kimi müəyyən edildiyindən neft-qaz sektorunun inkişafında mühüm rol oynayan tikinti sektorunun fəaliyyətinin optimal tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sektorda əsaslı vəsait qoyuluşunun həcmnin artmasını, dolayısı yolla bilavasitə neft-qaz sənayesinin dayanıqlı və davamlı inkişafını şərtləndirən amillərdən biri kimi hesab etmək olar.

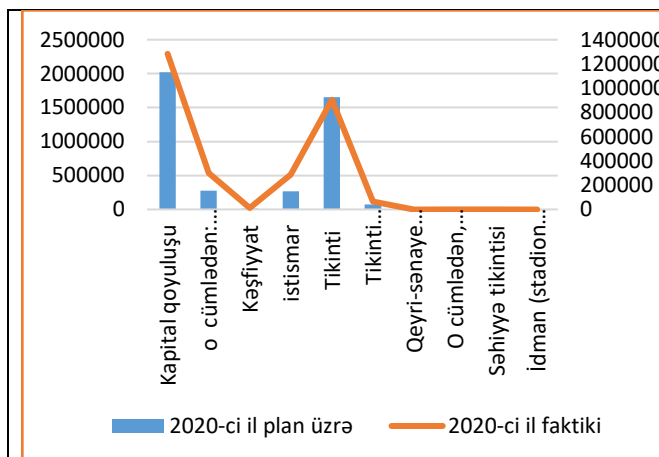
2. Azərbaycan Respublikasında neft-qaz sektoru üzrə tikintidə əsaslı vəsait qoyuluşunun struktur göstəriciləri

Ölkəmizdə neft və qaz hasilatının durmadan artması bu sektorun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsini şərtləndirir. Son dövrlərdə neft və qaz sənayesində əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin dinamikasında tikinti işlərinin həcmi artan dinamika ilə inkişaf edir. Tikintinin inkişafı əsasən bu sektora yönəldilən ümumi kapital qoyuluşunun həcmnin artması ilə bərabər digər göstəricilərlə müqayisədə daha yüksək paya malikdir. Bunu aşağıdakı qrafiklərdə qeyd edilmiş məlumatlarından görmək olar.

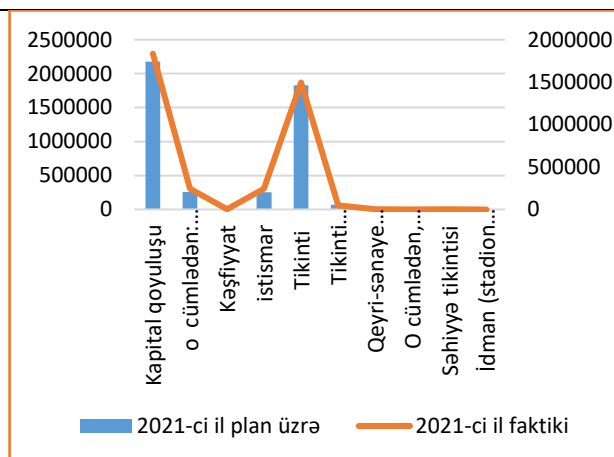
Qrafiklərdən ((2.1) və (2.2.)) göründüyü kimi kapital qoyuluşu neft və qaz sənayesində 2021-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə artmışdır. Belə ki, 2020-ci il üzrə kapital qoyuluşu planı 63,6% yerinə yetirildiyi halda 2021-ci ildə 84,3% yerinə yetirilmişdir. Ümumilikdə 2021-ci il də faktiki kapital qoyuluşu 1835051 min manat olmuşdur ki, bu da 2020-ci illə müqayisədə 43% artım deməkdir. Kapital qoyuluşunun tərkibində qazma işləri üzrə plan tapşırığı 107,8%, 2021-ci ildə isə 95,4% yerinə yetirilmişdir ki, bu da

qazma işləri üzrə 2020-ci illə müqayisədə 54251,9 min manat azalma deməkdir. Geoloji kəşfiyyat işləri isə 2020-ci ildə 123,9% olduğu halda, 2021-ci ildə planla müqayisədə 59,5% təşkil etmişdir. Qeyri-sənaye tikinti üzrə isə kapital qoyuluşu planı 2021-ci ildə 81\$45 yerinə yetirilmişdir. Tikinti işlərinin dəyəri 2020-ci ildə

plana nisbətən 45,2% , 2021-ci ildə isə 18,2% azalmışdır. Neft-qaz sektorunda tikinti işləri üzrə plan tapşırığı 2020-ci ildə 54,8% yerinə yetirildiyi halda, 2021-ci ildə 81,8% yerinə yetirilərək ümumi tikinti işlərinin dəyəri 1495155 min manat olmuşdur.

Qrafik 1. Azərbaycanın neft və qaz sənayesində əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin 2020-ci ilin plan və faktiki qiymət
Mənbə. (8)

Qrafik 2. Azərbaycanın neft və qaz sənayesində əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin 2021-ci ilin plan və faktiki qiyməti
Mənbə. (8)

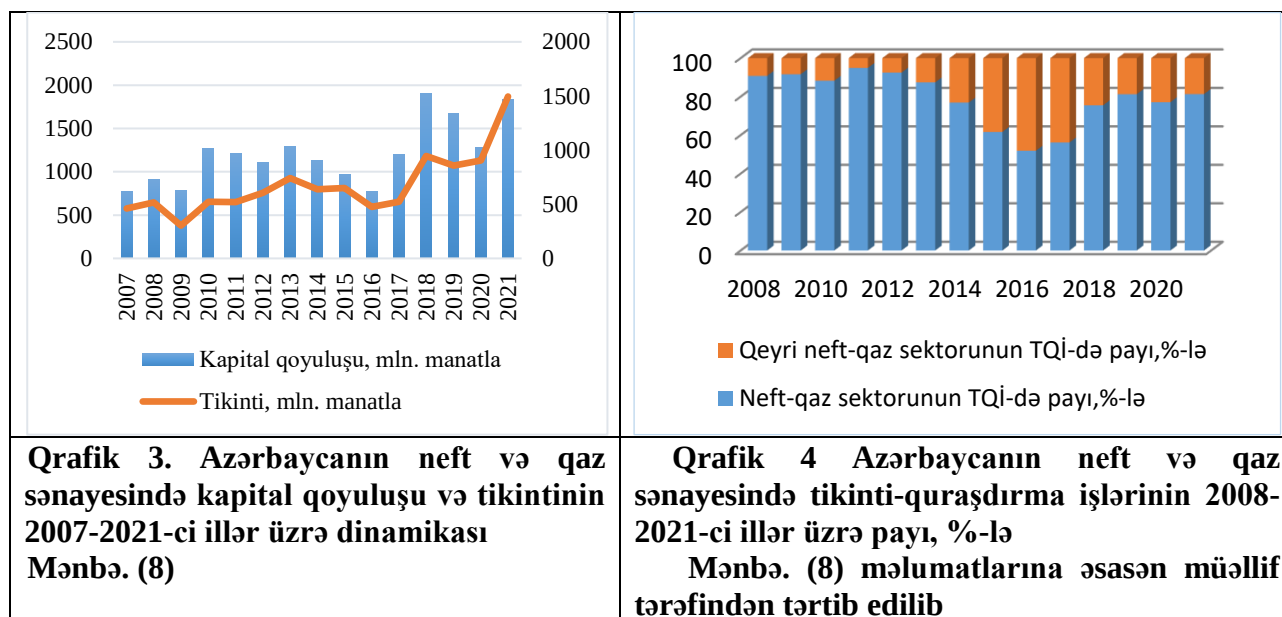
Qeyd etmək lazımdır ki, neft-qaz sektoru üzrə dənizdə və quruda öz mürəkkəbliyi ilə fərqlənən tikinti sektoru 2007-ci ildən başlayaraq artan dinamika ilə inkişaf etmişdir. Aşağıdakı qrafikdə Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sektorunda kapital qoyuluşu və tikinti işlərinin dəyərini əks etdirən qrafikdən bunları daha aydın görmək olar.

Qrafikdən göründüyü kimi Azərbaycanda neft-qaz sənayesi üzrə kapital qoyuluşu 2007-ci ildə 76 milyon manat olduğu halda artaraq 2021-ci ildə 1835,1 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2018-ci il istisna olmaqla tədqiq olunan bütün dövr üzrə ən yüksək göstəricidir. Tikinti işlərinin dəyəri isə 2007-ci ildə 461.3 milyon manatdan 2021-ci ildə 1495,2 milyon manatadək artmışdır. Göründüyü kimi neft sektorunda tikinti işlərinin dəyəri 2021-ci ildə tədqiq olunan bütün dövr üzrə daha yüksəkdir.

Tikinti-quraşdırma işləri isə neft sektorunda qeyri-neft sektoru ilə müqayisədə daha yüksək

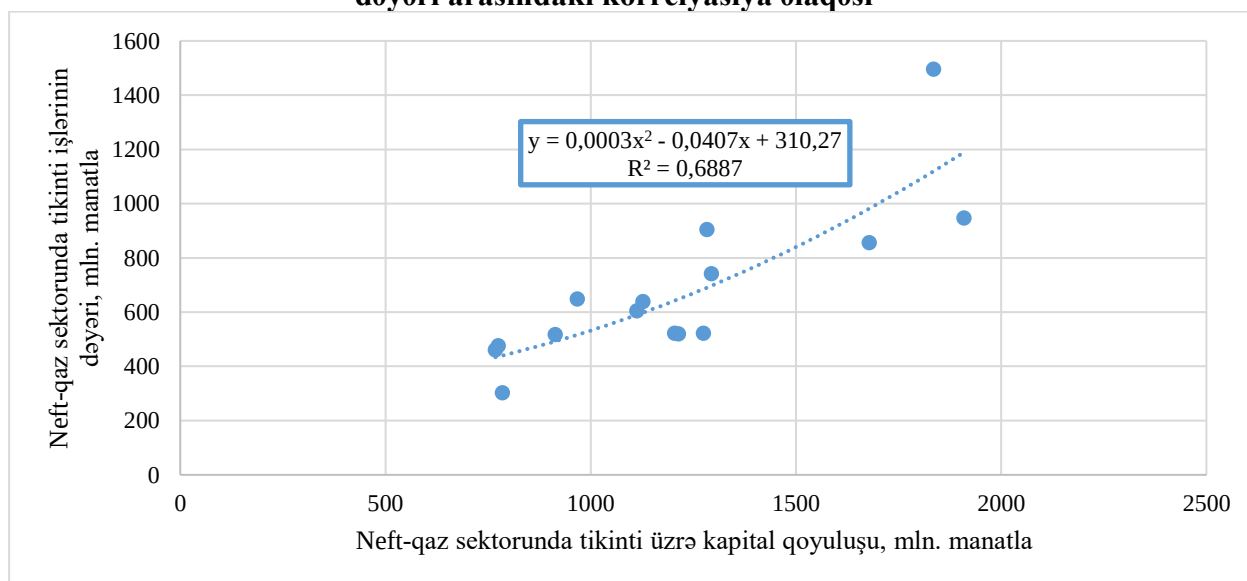
dir. Aşağıdakı diaqramdan bunları daha aydın görmək olar.

Qrafikdən göründüyü kimi neft-qaz sektorunda tikinti-quraşdırma işlərinin payı 2008-2021-ci illər üzrə 51,8%-95% aralığında dəyişmişdir. Qeyri-neft sektorunda isə bu göstərici 2008-ci ildə 7,8% -dən 2021-ci ildə 18,7 % olmasına baxmayaraq 2014-2020-ci illərlə müqayisədə azalan dinamika nümayiş etdirmişdir. Neft-qaz sektorunda tikinti-quraşdırma işləri də daxil olmaqla ümumilikdə tikintinin inkişafı əsasən bu sektorda kapital qoyuluşunun əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan bütün göstəricilərlə sıx əlaqədardır. Belə ki, neft-qaz sənayesində tikinti üzrə kapital qoyuluşunun həcmnin artması tikinti bu sektor üzrə görülmüş işlərin həcmnin artmasına səbəb olmuşdur. Aşağıdakı qrafikdə neft-qz sektorunda tikinti üzrə kapital qoyuluşu ilə tikinti işlərinin dəyəri arasındakı korrelyasiya asılılığından bunları daha aydın görmək olar.

Qrafik 5.

Azərbaycanın neft və qaz sənayesində tikinti üzrə kapital qoyuluşu ilə, tikinti işlərinin dəyəri arasındakı korrelyasiya əlaqəsi

Mənbə. (8) məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib

Qrafikdən göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasında neft-qaz sənayesi üzrə tikinti sektorunda kapital qoyuluşu ilə tikinti işləri arasında $y = 0,0003x^2 - 0,0407x + 310,27$ rüeqressiya tənliyi ilə ifadə olunan yüksək korrelyasiya asılılığı vardır. Əgər müvafiq reqressiya tənliyi üzrə elastiklik əmsalını

hesablasaq aşağıdakı nəticəni alarıq [5]. $r = \sqrt{0,6887} = 0,82988$

$$E = \frac{\alpha * \bar{x}}{\bar{y}} = \frac{0,652 * 1209,59}{1198,4} = 0,658$$

Alınmış hesablama göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında neft və qaz sənayesi üzrə tikinti sektorunda kapital qoyuluşunun 1% artması, həmin sektorda tikinti işlərindən əldə olunan gəlirin 0,658% artması ilə nəticələnir.

Nəticə

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanca neft və qaz hasilatının artması tikinti sektorunun inkişafının təmin edilməsini şərtləndirərək, neft-qaz sektorunda tikinti üzrə kapital qoyuluşunun həcmnin artmasına şərait yaradır. Bu sektorda tikintinin əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin inkişafı ümumilikdə bu sektor üzrə kapital qoyuluşunu artıraraq, tikintinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Tədqiqat işinə əsasən müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında neft-qaz sənayesi üzrə tikinti sektorunda kapital qoyuluşu ilə tikinti işlərinin dəyəri arasında $y = 0,0003x^2 - 0,0407x + 310,27$ regressiya tənliyi ilə ifadə edilən yüksək korrelyasiya asılılığı vardır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Azərbaycanın 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli prioritetlər” in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 2 fevral 2021-ci il №2469.
2. Бабич О.В., Долгих Ю.Н. Механизм управления развитием предприятий нефтегазовой отрасли//Экономика и

предпринимательство. — 2002. — № 4. — С. 843– 848.

3. Беляева В.Я., Михайличенко А.М., Бараз А.Н., Габелая Р.Д. Нефтегазовое строительство. М: Омега-Л, 2005. 774 с.

4. Макаров Алексей Александрович, Митрова Татьяна Алексеевна, Кулагин Вячеслав Александрович. Долгосрочный прогноз развития энергетики мира Экономический журнал ВШЭ. 2012 № 2, С. 743– 749.

5. Yadigarov T.A. Əməliyyatlar tədqiqi və ekonometrik məsələlərin MS Excel və Eviews program paketlərində həlli: nəzəriyyə və praktika. Bakı-2020. 352 səh.

6. Жильцов С.С. (2013). Каспийское море. Энциклопедия. М.: Восточная книга (Восток-Запад, Муравей), 560 с. (Jiltsov S.S. (2013). Хəзəр дənizi. Ensiklopediya. M.: Şərq kitabı (Şərq-Qərb. Muravey), 560 s.)

7. BP Statistical Review of World Energy 2021|70th editon

8. SOCAR-2010-2021 illik hesabat, 170 s.

9. <http://www.stat.gov.az/>

Гияс Аламдар оглы Наджафзаде

Докторант Института Экономики МНО Азербайджанской Республики

E-mail: qiyas_necefov@mail.ru

РОЛЬ КАПИТАЛЬНЫХ ВЛОЖЕНИЙ В РАЗВИТИИ СТРОИТЕЛЬНОГО СЕКТОРА НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В статье поясняется роль нефтегазовой отрасли как основного источника энергии, играющего важную роль в мировой экономике. Здесь анализируется и оценивается значение строительства в развитии нефти и промышленности. Установлено, что увеличение добычи нефти и газа в Азербайджане обуславливает увеличение инвестиций в основной капитал строительного сектора. Инвестиции в основной капитал в этом секторе, играющем преимущественно важную роль в развитии строительства, определяют увеличение доходов от работ и услуг.

Ключевые слова: нефть, газ, строительство, добыча, потребление, прогноз, экономическое развитие, углеводороды, корреляция, коэффициент эластичности.

Giyas Aləmdar oğlu NAJAFZADE

Doctoral student of the Institute of Economy of the Ministry of Education of the Republic of
Azerbaijan

E-mail: qiyas_necefov@mail.ru

**THE ROLE OF CAPITAL INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE
CONSTRUCTION SECTOR OF THE OIL AND GAS INDUSTRY IN AZERBAIJAN**

Resume

The article explains the role of the oil and gas industry as the main source of energy, which plays an important role in the world economy. It analyzes and evaluates the importance of construction in the development of oil and industry. It is established that the increase in oil and gas production in Azerbaijan causes an increase in investment in fixed assets of the construction sector. Investments in fixed assets in this sector, which plays a predominantly important role in the development of construction, determine an increase in income from work and services.

Keywords: oil, gas, construction, production, consumption, forecast, economic development, hydrocarbons, correlation, elasticity coefficient.